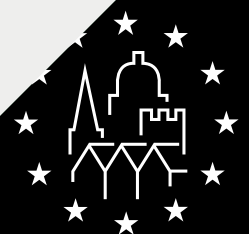

Vilniaus šventovės žvilgsnis vidun

Vilniaus evangelikų reformatų bažnyčia

Lietuvoje evangelikai reformatai ėmė veikti apie XVI a. vidurį. Žinoma, kad pirmosios reformatų pamaldos Vilniuje įvyko 1553 m., o jau 1557 m. įvyko ir pirmasis Lietuvos evangelikų reformatų sinodas.

Sinodas yra aukščiausias bažnytinis valdymo organas Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčioje.

Tai tarsi bažnyčios parlamentas, kuriame susirenka dvasininkai ir pasauliečiai atstovai iš visų parapijų, kad kartu spręstų svarbiausius bendruomenės reikalus: priima teologinius ir administracinius sprendimus (pvz., dėl tikėjimo išpažinimo, liturgijos, bažnyčios tvarkos), tvirtina biudžetą, ataskaitas, renka vadovybę – superintendenta (dvasinį vadovą), Sinodo Konsistoriją (vykdomąją tarybą).

Šiandien Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčia tebėra sinodinė.

Žymiausi evangelikai reformatai – Mikalojus Radvila Juodasis, Mikalojus Radvila Rudasis ir jų palikuoniai, J. Morkūnas, M. Petkevičius, A. Volanas. Pagrindiniai teologai, kurių mokymo laikosi evangelikai reformatai, yra Ulrichas Zwinglis (1484–1531), Jeanas Calvinas (1509–1564), Johanas Bullingeris (1504–1575).

Dabartinė evangelikų reformatų bažnyčia Vilniuje pastatyta apie 1830–1835 metus lenkų kariuomenės majoro Pavelo Strijensko rūpesčiu. Pastatas – klasicistinio stiliaus, stačiakampio plano, dvišlaičiu stogu be įprastų bažnyčioms bokštų ar varpinių, su paprastu, aiškiu portiku ir dviejų eilių korintinėmis kolonomis pagrindiniame fasade. Tai išreiškia ir reformatų teologinį požiūrį – paprastumą, kuklumą ir dėmesį žodžiui, o ne pompastiškai puošybai. Atkreiptinas dėmesys į fasado timpano horeljefą, kuriame vaizduojamas „Kalno pamokslas“. O virš įėjimo pasitinka reformatų devizas – SOLI DEO GLORIA („Vienam Dievui garbė“). 1837 metais skulptorius bažnyčios viršų papuošė skulptūromis: dviem klūpinčiais sparnuotais angelais ir Tikėjimą simbolizuojančia mergelės figūra su kryžiumi bei taure rankose. 1949 metais jau nuo nebeveikiančios bažnyčios skulptūros nuimtos, pats pastatas pertvarkytas, pritaikytas kino teatrui, šoniniuose fasaduose įrengti įėjimai su laiptais. Tarybiniais metais parapija buvo panaikinta, atkurta 1990 m., o 2018 metais pradėtas Vilniaus evangelikų reformatų bažnyčios restauravimas. Prasidėjus tvarkybos darbams aptikta, kad bažnyčios laiptų pakopoms buvo panaudoti žydų antkapiniai paminklai. Laiptai buvo išmontuoti, paminklai grąžinti į senųjų žydų kapinių teritoriją.

Iki šių dienų galime žavėtis medinėmis įsprūdinėmis durimis su rozetėmis.

Lankantis viduje atkreipkite dėmesį – viduje nėra altoriaus ar šventųjų paveikslų – tik sakykla, stalai bendrystei bei suolai bendruomenės nariams.

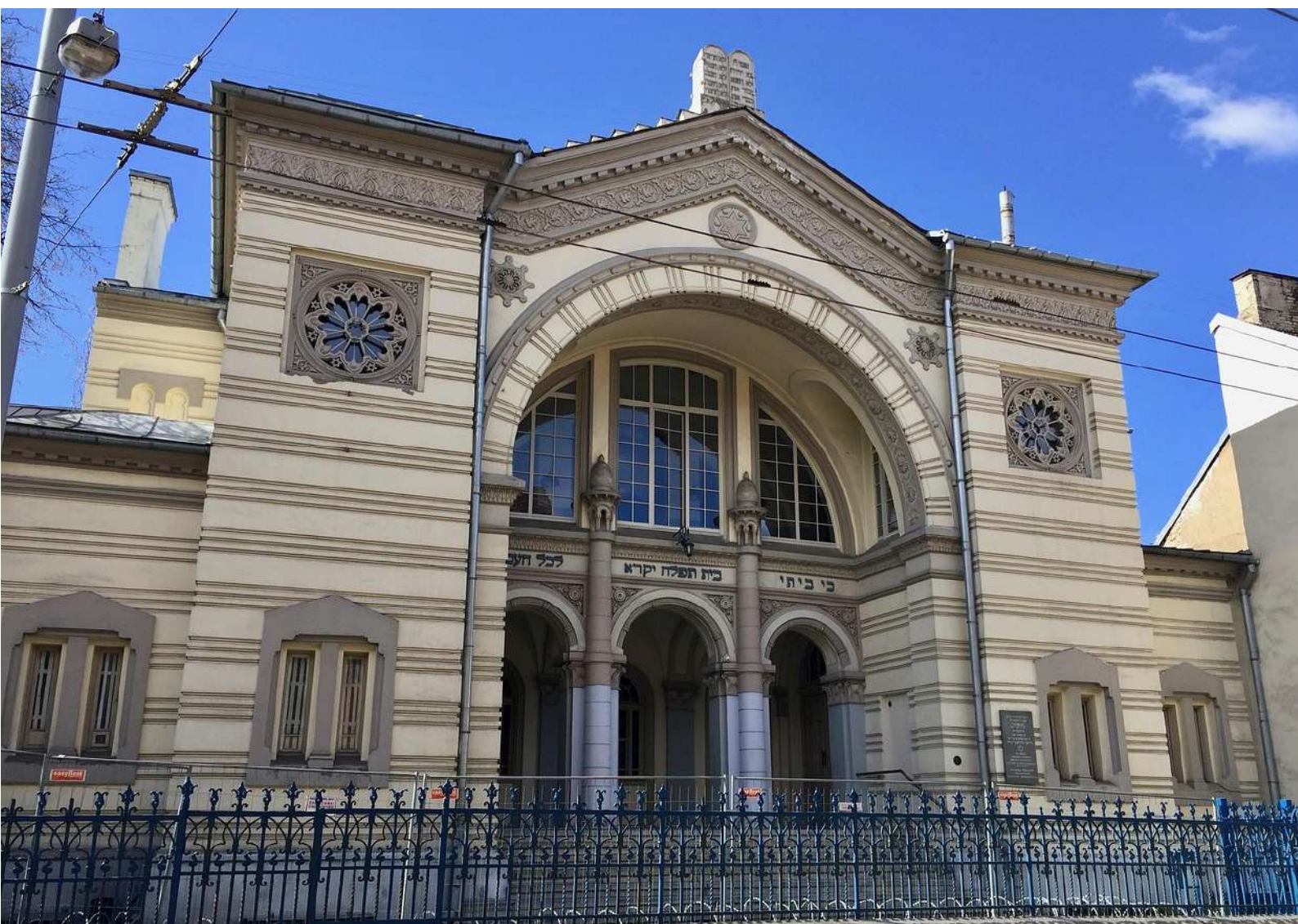

Vilniaus choralinė sinagoga

Nors Vilniuje XX a. pradžioje buvo žinoma daugiau nei 100 žydų maldos namų, šiandien galima apklankyti vienintelę Vilniuje veikiančią sinagogą – Vilniaus choralinę arba Taharot Hakodeš sinagogą. *Joje pamaldos vyko pritariant chorui, dėl to sinagoga buvo ir tebėra vadinama choraline.* Sinagogos pastatas skirtas tris pagrindinėms funkcijoms – maldai, mokymuisi ir bendruomenės reikalams.

Dabartinėje vietoje, Pylimo gatvėje, sinagoga pastatyta 1903 m. pagal architekto Danieliaus Rozenhauzo projektą, jam talkino ir statybas prižiūrėjo Aleksejus Polozovas. Tai buvo pirmoji vieša sinagoga, telkusi palyginti negausią, tačiau tolydžio didėjančią modernėjančių žydų maskilių bendruomenę. Maldos namai yra istorizmo stiliaus architektūros, nors neretai, pavadinami „mauritaniškojo stiliaus maldos namai“, nes ištis turi rytietiško braižo. Pastatas įsiterpia į perimetrinį gatvės užstatymą, bet gana darniai įsilieja į kvartalo architektūrinę kompoziciją. Dėmesį patraukia eksterjere matomi judėjų religijos simboliai: dekalogo plokštė, Dovydo žvaigždė (heksagrama). Nuo kalvoto Vilniaus panoramų matomas melsvas kupolas su ištisinė arkinių švieslangių juosta vilioja prieiti arčiau pastato, apsilankyti jo viduje, nors sklypą iš Pylimo gatvės pusės riboja aukšta metalinė ažūrinė tvora. Lai smalsumas nugali. Pagrindinio fasado sienoje, virš įėjimo yra labai gražus įrašas hebrajų kalba, reiškiantis „maldos namai – visoms tautoms“.

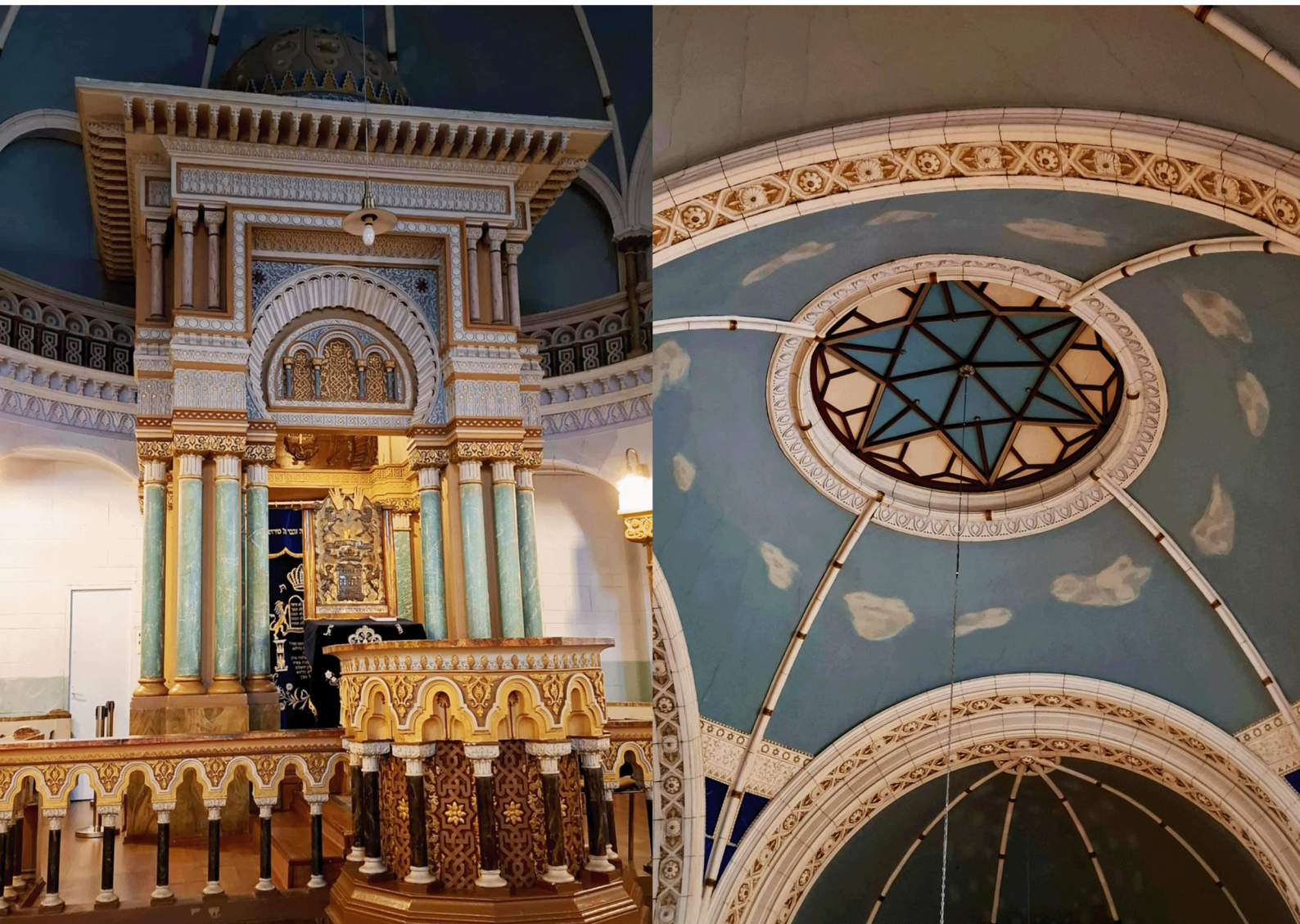
Išties verta užsukti į sinagogos vidų, kur išlikusios autentiškos interjero detalės: aron kadešas, bima ir originalūs maldos suolai. Dar ir šiandien antrame jos aukšte šalia moterų maldai skirtos galerijos stovi senovinis macų kepimo aparatas. *Macai – neraugintos duonos paplotėliai, kuriuos žydai valgo per Pesach šventę pavasarį.*

Užsukę į pagrindinę maldų salę, antrame aukšte matysite iš 3 pusių atviras moterų galerijas, jos įrengtos tam, kad moterys ir vyrai melstųsi atskirai. Pietrytinėje pastato dalyje yra aron kodešas Sandoros spinta, ši svarbi vieta nėra vadinama altoriumi, tačiau jos centre įrengtoje nišoje pagarbiai laikomi Toros ritiniai. Centrinėje dalyje – stačiakampė pakyla su metalinėmis ažūrinėmis grotelėmis – bima, nuo kurios įgarsinamas šventraščio tekstas visiems besimeldžiantiems girdint. Bendruomeninė malda ir Toros viešas skaitymas vyksta tik susirinkus dešimt suaugusių vyrų.

Sinagoga ypatinga ir tuo, jog ji atlaikė Antrojo pasaulinio karo negandas, o taip pat buvo vienintelė, veikusi Vilniuje net sovietinės okupacijos metais.

Atkreiptinas dėmesys, jog sinagogoje nėra viduje nei vieno paveikslo, vaizduojančio žmogų, nei vienos skulptūros (tai draudžia judaizmas), tačiau daug floros pasaulio simbolikos. Centrinės maldų salės skliautą puošia Dovydo žvaigždės formos švieslangio rėmas. Sinagogoje pamaldos vyksta ir šiandien, kasdien ir meldžiamasi pagal misnagdim tradicijas. Religiniai vyrai bei besimokantys jaunuoliai turi aprangosetiketo taisykles, į maldos namus eina pridengę galvą kipa ir apsisiautę maldos šaliu – talitu. Tuo tarpu moterys pridengia plaukus kukliu galvos apdangalu.

Vilniaus evangelikų liuteronų bažnyčia

Protestantiškas idėjas vienas pirmųjų Vilniuje ėmė skelbti Zigmanto Augusto mokytojas pranciškonų vienuolis F. Lismaninis, kuris tikėtina, kad ir gyveno vietoje, kurioje šiandien yra liuteronų bažnyčios pastatai Vokiečių gatvėje. Pasak šių dienų tikinčiųjų bendruomenės – vienas seniausių pastatų priklausantis bažnyčiai yra ten, kur įsikūrusi raštinė. Manoma, kad bažnyčios statyba vyko 1555–1583 metais. Istoriją vingį dažnai lemia gaisrai, šiuo atveju taip pat – reikėjo gauti privilegiją (1633 m.), kad po gaisro būtų leista restauruoti bažnyčią, o sudegusią vėl atstatyti ir restauruoti. Tačiau po poros dešimtmečių kilęs gaisras dar sykį viską sunaikina, palikdamas tik sienas. Bažnyčią parapijiečiai atstato, išpuošia, tačiau gaisrai nesiliauja. Maldos namai degė dar 1706, 1732 ir 1737 metais. Pažymėtina, kad 1737 m. bažnyčios atstatymas buvo patikėtas pačiam Jonui Kristupui Glaubiciui. Yra žinoma, kad 1871 m. pastatyta varpinė, o 1872 m. jau išlietas ir didžiulis varpas, dar po penkerių metų sumontuojami nauji vargonai. Šiandien matome, kad bažnyčios ir varpinės apatinis tarpsnis - barokinės stilistikos, varpinės viršutinis tarpsnis - istorizmo stilistikos.

1737–1748 m. gaisrai sunaikino didelę dalį Vilniaus Senamiesčio. Glaubicas tapo pagrindiniu miesto atstatymo architektu, o jo kūriniai formavo tai, ką šiandien vadiname Vilniaus baroku.

Sovietų valdžia 1940 – 1941 m. nacionalizavo bažnyčias priklausančius pastatus ir pradėjo nuoseklų meninių ir kultūrinių vertybių naikinimą: išnešta dalis altoriaus, apgadintos sakyklos. Po Antrojo pasaulinio karo bažnyčios interjeras galutinai suniokotas, vargonai išvogti. Būtų neįmanoma maldų namų vidaus vaizdo ir sužinoti jo detalių, jei ne išlikusios to meto J. Hoperio fotografijos. Sunku įsivaizduoti, kad viduje, kur šiandien matome šviesią vienanavę bažnyčios erdvę buvo įrengtos skulptorių dirbtuvės. Joje įrengta gelžbetoninė perdanga, suskaldžiusi vidaus erdvę į dvi dalis. „Vargonų ir senjorų balkonai išgriauti. Kolonos paliktos perdangai remti. Altorius iki pusės užmūrytas. Jo kolonų papuošimai sunaikinti, skulptūros dingusios, sakykla išgriauta. Bažnyčios viduryje pastatytos aštuonios atraminės gelžbetoninės kolonos perdangai laikyti“, – šiandien dalinasi bendruomenė. O antrame aukšte – krepšinio salė. Panašiai tuo metu buvo elgiamasi ir su kitais Vilniaus ir visos šalies maldos namais. Bažnyčia tikintiesiems sugrąžinta 1990 m., o 1995 m. jau įvyko pašventinimo pamaldos restauruotose patalpose..

Įdomu, kad beatsikuriančiai bendruomenei bažnyčios varpą ir medžiagą suolams padovanojo Norvegijos tikintieji. Ar žinojote, kad liturginei tradicijai itin svarbi muzika, tiksliau vargonai, choriniai giesmių giedojimai.

Šiandien tai nedidelė, bet atvira bendruomenė, pasižyminti socialine veikla ir ekumeniniu bendradarbiavimu, aktyviai dalyvauja kultūriniuose ir labdaros projektuose, vienijanti apie 600 tikinčiųjų sostinėje kviečia juos atrasti ir aplankyti maldos namus visai čia pat, Vilniaus centre, Vokiečių gatvėje. Pamaldos vyksta lietuvių, vokiečių ir anglų kalbomis. Tai gyvas Vilniaus daugiakultūriškumo liudijimas, primenantis vokiečių, lietuvių ir kitomis kalbomis kalbančių gyventojų bendrą istoriją. Užverskite galvą, pasigrožėkite varpinės bokšto smailės trikampiais frontonėliais. Sulėtinę žingsnį atraskite ant varpinės fasado sienos paminklinę akmens plokštę su vokišku įrašu (dar gotikiniu šriftu):

„Die Kirche/ ist gegründet/ im Jahre/ 1555/ Dieser Glockenthurm/ ist unter/ Gottes Geistland/errichtet/ im Jahre/ 1872“ („Bažnyčia/ įkurta/ 1555 m./ Šis varpinė/ pastatyta/ Dievo Dvasios žemėje/ 1872 m.“). Užsukę vidun pakeri didysis altorius su trimis reljefais ir aštuoniomis skulptūromis.

Šiandien stovinčių Vilniaus santuokų rūmai vietoje liuteronų kapinės įsteigtos dar 1809 m., deja, bet 1958 m. uždarytos ir 1974 m. galutinai su žeme sulygintos nugriautant didžiąją koplyčią su vargonais bei varpu ir kitais pastatais. 2024 m. liepą buvo pašventintas atnaujintas Liuteronų sodas, kuriame matyti Jano Frydricho Niškovskio koplyčia-mauzoliejus ir istoriniai antkapiai, tarp jų penki palikti originaliose palaidojimų vietose.

Vilniaus Švč. Dievo Motinos Užtarėjos sentikių cerkvė

Pirmieji sentikiai dabartinės Lietuvos teritorijoje įsikūrė XVII a. pabaigoje. Per kelis šimtmečius ši bendruomenė patyrė pakilimų ir nuosmukių, išgyveno persekiojimus ir laisvės laikotarpius, o XX amžiuje – kartu su kitomis Lietuvos tautomis – išlaikė savo tikėjimą bei tapatybę.

Šiandien Lietuvos sentikių pomorų bažnyčia yra viena iš devynių valstybės pripažintų tradicinių religinių bendrijų. Sentikiai sudaro svarbią etnokonfesinę Lietuvos mozaikos dalį – jie telkiasi 62 parapijose visoje šalyje ir vienija daugiau kaip 18 tūkstančių tikinčiųjų.

Šiuo metu Lietuvoje yra 53 sentikių cerkvės. 1825 m. Vilniuje, išsipirkę sklypą Naujininkuose, du pirkliai sentikiai pastatė medinius maldos namus, o jau toje pačioje vietoje 1882-1886 m. pastatytame mūriniame pastate, veikė miesto prieglauda. 1906 m. prie vakarinės pastato pusės pristačius mūrinę varpinę su dideliu svogūno pavidalo kupolu, o ant rytinės pastato pusės stogo pastačius mažesnę panašios formos kupolą, Vilniaus Švč. Dievo Motinos Užtarėjos cerkvė įgavo dabartinį pavidalą. Pastato architektūroje vyrauja neoklasicistinis stilius su įžvelgiamais rusų stiliaus elementais.

Tai vienintelė Lietuvoje ir, tikriausiai, pasaulyje tokio stiliaus pomorų cerkvė, dar kartais vadinama „Baltąją gulbe“. Stabtelkite pasigrožėti saulės apšviestu bokšto kupolu, kuris visas padengtas rombo formos metalo žvyneliais..

Ant varpinės bokšto matyti kalvio darbo ornamentuotas aštuongalis metalo kryžius. Savo forma kryžius ir skiria sentikius nuo kitų konfesijų simbolių. Parapijos religiniam gyvenimui vadovauja dvasios tėvas. Jis vadovauja parapijai ir pamaldoms, o taip pat atlieka apeigas, suteikia sakramentus, aiškina bažnyčios mokymą. Sentikiai iki šiol itin gerbia ir vertina senųjų knygų tradiciją, brangina senuosius foliantus, o pamaldų knygas laiko pačioje garbingiausioje patalpos vietoje (neretai po ikonomis).

Parapijos religiniam gyvenimui vadovauja dvasios tėvas. Jis vadovauja parapijai ir pamaldoms, o taip pat atlieka apeigas, suteikia sakramentus, aiškina bažnyčios mokymą. Sentikiai iki šiol itin gerbia ir vertina senųjų knygų tradiciją, brangina senuosius foliantus, o pamaldų knygas laiko pačioje garbingiausioje patalpos vietoje (neretai po ikonomis).

Sentikių cerkvėje žegnojamasi dviem pirštais, tai simbolizuoja Kristaus dieviškąją ir žmogiškąją prigimtį. O likę trys sulenkti pirštai simbolizuoja Šventąją Trejybę – Tėvą, Sūnų ir Šventąją Dvasią.

Sentikiybėje ikona – paveikslas, vaizduojantis Dievą, Kristų ar Švč. Mergelę Mariją, kitus bažnyčios veikėjus, įvykius ar šventuosius. Ikonos neskirtos estetiniam pasigėrėjimui, o pamaldžiam santykiui su Dievu. Seniausios ikonos pasaulyje datuojamos dar VI amžiuje. Vilnius turėjo ir vis dar turi ypatingą reikšmę XX a. Lietuvos sentikių ikonų tapybos istorijai. Vienas garsiausių ikonų tapybos meistrų – Ivanas Michailovas. Į Vilnių atvykęs dar 1929 metais tapė iki paskutinių savo gyvenimo dienų. Ankstenis ikonų tapytojas – Fiodoras Romanovas dalyvavo 1927 m. Vilniaus cerkvės ikonostaso atkūrimo darbuose.

Svarbiausia sentikių cerkvės vieta – ikonostasas. Beje, Vilniaus Švč. Dievo Motinos Užtarėjos cerkvės ikonostasas – seniausias toks sentikių ikonostasas Lietuvoje. Tai aukšta rytinėje cerkvės dalyje esanti siena. Įdomu tai, kad sentikiai ne tik kad neturi dvasinės hierarchijos, tačiau jų maldos namuose nėra altoriaus. Vietoje jo galima matyti keliomis eilėmis ir tam tikrais tarpais sudėtas ikonas. Prieš ikonostasą yra nedidelė pakyla – solėja, kur dvasios tėvas skaito maldas, šone – vieta giedotojams, o priešais tikinčiuosius esanti, į priekį išsišovusi sakykla – ambona. Iš čia sakomas pamokslas ir ši vieta sentikiams itin svarbi.

Jei užeisite į vidų, būtinai pasigrožėkite cerkvės ikonostasą puošiančiomis I. Michailovo tapytomis ikonomis. Atkreipkite dėmesį į kelių eilių ikonas, tapytas dar XIX-XX a. Ikonostasas kaip ir pati cerkvė yra neoklasicizmo stiliaus su išlaikytu santūrumu.

Vilniaus Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia

Šv. Pranciškaus Asyžiečio įsteigto Mažųjų brolių (pranciškonų) ordino vienuoliai XIII a. pabaigoje – XIV a. pirmoje pusėje buvo Lietuvos didžiųjų kunigaikščių sekretoriai ir patarėjai. Manoma, kad 1323 m. kunigaikščio Gedimino laišką, kuriame pirmą kartą paminėtas Vilnius, rašė pranciškonas. Dokumentuose minima tuo metu Vilniuje buvusi pranciškonų bažnyčia bei vienuolių būstinė. Ordinas energingai padėjo Jogailai, 1387 m. krikštijant Lietuvą. 1812 m. bažnyčia buvo apgriauta, joje įrengtas grūdų sandėlis, dalis vienuolyno pastatų buvo naudota kalėjimui, karo ligoninei. Varpinė 1873 m. nugriauta.

Archeologinių tyrimų metu nustatyta, kad tuomet išardytos ne tik jos sienos, bet ir pamatai; tik ties varpinės kampais likę du beformiai mūro luistai. Telikusi žymė vienuolyno rytiniame fasade, prie kurio kažkada glaudėsi varpinės kampas. 1863 m. pranciškonai aktyviai padėjo sukilimo dalyviams, todėl vienuolynas atimtas, o bažnyčia uždaryta ir paversta archyvu ir tik XX a. pradžioje grąžinta pranciškonams. Iš visų altorių liko tik vienas - Šv. Viktoro altorius, kuris buvo perkeltas į Šv. Jono bažnyčią ir dabar yra Šv. Onos koplyčioje. Vienuolyno pastatai atiteko miesto valdžiai ir buvo naudojami įvairioms paskirtims: butams, įstaigoms, ūkiniams reikalams.

Bažnyčia istoriniuose šaltiniuose minima jau nuo 1392 m. O nuo 1421 m. žinoma Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia titulu. Manoma, kad pirmoji bažnyčia galėjo būti kryžiuočių tipo iš storo plytų mūro su skliautais ir pilioriais, gana lėkštu stogu. 1552-1553 m. vienuolyne nuo siautusio maro išmirė visi vienuoliai, taip pat bažnyčia degė. gaisro metu bažnyčia ir vienuolynas beveik sudegė, įgriuvo presbiterinės dalies skliautai.

Vienuolyne veikė Napoleono karių ligoninė, nors nei vienas šioje ligoninėje gydytas karys neišgyveno.

XV a. statyta Pranciškonų bažnyčios varpinė buvo unikalaus gotikinių kulto pastatų ansamblio – Švč. Mergelės Marijos bažnyčios ir pranciškonų vienuolyno – sudėtinė dalis. Šis architektūros ir urbanistikos požiūriu itin vertingas keturių aukštų pastatas keturšlaičiu čerpių stogu vizualiai „užbaigė“ aklagatvį, iš tiesų besitęsiantį dar keliasdešimt metrų ir atsiremiantį į dabartinių Trakų ir Pranciškonų gatvių sankirtoje buvusį namą, nugriautą XIX a. pabaigoje.

Maldos namai išties patyrė ne vieną gaisrą, jų pasekoje XVIII a. antroje pusėje bažnyčią perstatė vėlyvojo baroko stiliumi. Rekonstrukcijų metu centrinė nava žymiai paaukštinta, pastatas tapo bazilika. 1791 m. italų meistras Jonas ir Juozapas Berečiai remontavo V fasadą ir frontoną. Pastato interjeras buvo papuoštas lipdyba ir freskomis. Gaisrai nesiliovė, 1748 m. nukentėjęs vienuolynas beveik nuo pamatų buvo atstatytas XVIII a. pabaigoje. Reikia paminėti, kad svarbiausi pertvarkymai vyko 1773-1780 m. Savo turtingumu pasižymėjo pranciškonų biblioteka, kurioje saugota keli tūkstančiai tomų knygų ir rankraščių. Pranciškonai 1670-1771 metais turėjo spaustuvę. Prie parapijos veikė pradžios mokykla.

1812 m. bažnyčia buvo apgriauta, joje įrengtas grūdų sandėlis, dalis vienuolyno pastatų buvo naudota kalėjimui, karo ligoninei. Varpinė 1873 m. nugriauta. Archeologinių tyrimų metu nustatyta, kad tuomet išardytos ne tik jos sienos, bet ir pamatai; tik ties varpinės kampais likę du beformiai mūro luistai. Telikusi žymė vienuolyno rytiniame fasade, prie kurio kažkada glaudėsi varpinės kampas. 1863 m. pranciškonai aktyviai padėjo sukilimo dalyviams, todėl vienuolynas atimtas, o bažnyčia uždaryta ir paversta archyvu ir tik XX a. pradžioje grąžinta pranciškonams. Iš visų altorių liko tik vienas - Šv. Viktoro altorius, kuris buvo perkeltas į Šv. Jono bažnyčią ir dabar yra Šv. Onos koplyčioje. Vienuolyno pastatai atiteko miesto valdžiai ir buvo naudojami įvairioms paskirtims: butams, įstaigoms, ūkiniais reikalams.

Įdomu tai, kad 1908-1917 m. vienuolyne veikė Lietuvių mokslo draugija ir laikinai, 1915 m. čia gyveno jos pirmininkas dr. Jonas Basanavičius.

Pranciškonai siekė atgauti pastatus, bylinėjosi. 1938 m. galutinai atgavo vienuolyną, tačiau sovietų valdžia 1941 m. nacionalizavo pastatus. Po karo vienuolynas buvo naudojamas gyventojų butams, skalbyklai, įstaigoms įrengti. Bažnyčioje įrengta archyvo saugykla. Nuo 1992 m. vienuolyno komplekso pastatuose atliekami tyrimai, vykdomi restauravimo darbai. Pagaliau 1998 m. bažnyčia buvo grąžinta pranciškonams.

Į bažnyčios vidų užsukti tikriausiai pavilioja apskritas keraminių plytų mūro laiptų bokštelis bažnyčios kampe, puoštas juodų plytų, sudarančių susipinančių rombų piešinius. Viduje, pietinės navos koplyčioje, užverskite galvą ir pasigrožėkite tinkuoto plytų mūro krištoliniais skliautais, žvaigždiniais – Šv. Lauryno koplyčioje. Atraskite grožį smulkiausiose didelio ansamblio detalėse – ar pastebėjote tapytas rozetes skliautuose?

Rozetė (iš pranc. k. „rožė“) – tai apvalus, gėlės ar žiedo formos ornamentas. Paprastai įkomponuojama skliauto viduryje – ten, kur susikerta briaunos (ypač gotikinėse ar barokinėse bažnyčiose).

Informacija parengta remiantis šaltiniais:

Venclova T., Vilnius – vadovas po miestą, Vilnius, Baltos lankos, 2007

Jankevičienė A. Vilniaus Didžioji sinagoga, Vilnius, 1996

Morozova N. Lietuvos sentikiai: bendruomenės, tarmių paplitimas ir ryškiausios savybės, Vilnius, Lietuvių kalbos institutas, 2023

Lietuvos sentikiai: istorija, kultūra, dailė. Sudarytojai: Nadežda Morozova , Jurijus Novikovas , Grigorijus Potašenko , Mari-Liis Paaver, Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2011

Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčia, 2025.

Prieiga internetu: <https://www.liuteronai.lt/vilniaus-parapija/>

Lietuvos sentikių bažnyčia, 2025. Prieiga internetu: <http://www.starover.lt/lt/>

Žydų kultūros paveldo kelio asociacija, 2025. Prieiga internetu: <https://www.jewish-heritage-lithuania.org/lt/murines-sinagogos/choraline-sinagoga-vilniuje/>

